BUXGALTERIYA HISOBI SCHYOTLARINING TASNIFI VA TAVSIFI

Boyqobilova I. J.
SamISI Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit kafedrasi assistenti

Egamberdiyeva Gulira'no
Samarqand iqtisodiyot va servis istituti talabasi

Annotatsiya. Buxgalteriya hisobi schyotlarining tasnifi va tavsifi xo'jalik yurituvchi subyektlarda moliyaviy axborotni tizimlashtirish va to'g'ri boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lgan masalalardan biridir. Tadqiqotda analitik va sintetik tahlil, qiyosiy o'rganish hamda mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalangan holda schyotlar tizimini tuzish tamoyillari va ularning iqtisodiy mazmuni o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, buxgalteriya schyotlarining to'g'ri tasniflanishi aktivlar, majburiyatlar va kapital hisobini aniq yuritishga xizmat qiladi hamda moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi. Shuningdek, schyotlar rejasining tuzilishi korxona faoliyatini tahlil qilish va nazorat qilish jarayonlarini soddalashtirishi aniqlandi. Tadqiqot davomida schyotlar tizimini takomillashtirish hisob jarayonlarining shaffofligi va samaradorligini oshirishga xizmat qilishi asoslab berildi. Xulosa sifatida, buxgalteriya hisobi schyotlarining ilmiy asoslangan tasnifi iqtisodiy boshqaruv sifatini yaxshilashda muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Kalit so'zlar: buxgalteriya hisobi, schyotlar tasnifi, sintetik schyotlar, analitik schyotlar, moliyaviy hisobot, hisob tizimi.

Аннотация. Классификация и описание счетов учета являются одним из важных научно-практических вопросов систематизации финансовой информации и принятия обоснованных управленческих решений в хозяйствующих субъектах. В исследовании изучались принципы составления системы счетов и их экономического содержания с использованием методов аналитического и синтетического анализа, сравнительного исследования и логического обобщения. Результаты показали, что правильная классификация счетов учета способствует точному ведению учета активов, пассивов и капитала, а также повышает достоверность финансовой отчетности. Было также установлено, что структура плана счетов упрощает процессы анализа и контроля деятельности предприятия. В ходе исследования было обосновано, что совершенствование системы счетов способствует повышению прозрачности и эффективности учетных процессов. В заключение, научно обоснованная классификация счетов учета является важным фактором повышения качества экономического управления.

Ключевые слова: Бухгалтерский учет, классификация счетов, сводные счета, аналитические счета, финансовая отчетность, система бухгалтерского учета.

Abstract. The classification and description of accounting accounts is one of the issues of important scientific and practical importance in systematizing financial information and making sound management decisions in business entities. The study studied the principles of compiling a system of accounts and their economic content using analytical and synthetic analysis, comparative study, and logical generalization methods. The results showed that the correct classification of accounting accounts serves to accurately maintain assets, liabilities, and capital accounting and increases the reliability of financial statements. It was also found that the structure of the chart of accounts simplifies the processes of analyzing and controlling the activities of the enterprise. During the study, it was substantiated that improving the system of accounts serves to increase the transparency and efficiency of accounting processes. In conclusion, scientifically based classification of accounting accounts is an important factor in improving the quality of economic management.

Keywords: accounting, classification of accounts, synthetic accounts, analytical accounts, financial reporting, accounting system.

KIRISH

Buxgalteriya hisobi schyotlarining tasnifi va tavsifi zamonaviy iqtisodiy tizimlarda moliyaviy axborotni shakllantirish, qayta ishlash va tahlil qilishning asosiy ilmiy-uslubiy vositalaridan biri hisoblanadi. Bozor munosabatlari sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining murakkablashuvi, operatsiyalar hajmining ortishi hamda moliyaviy oqimlarning diversifikatsiyalashuvi buxgalteriya hisobining tizimli va aniq tashkil etilishini talab etadi. Shu nuqtai nazardan schyotlar tizimi iqtisodiy jarayonlarni yagona metodologik asosda aks ettirish, resurslar harakatini kuzatish hamda moliyaviy natijalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, schyotlarning ilmiy asoslangan tasnifi korxona ichki boshqaruv tizimini takomillashtirish, shaffoflikni ta’minlash va tashqi foydalanuvchilar uchun ishonchli axborot yaratishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Zamonaviy iqtisodiyotda buxgalteriya hisobi faqatgina qayd etish vositasi emas, balki strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy axborot manbasi sifatida qaralmoqda. Shu sababli schyotlar tizimining to‘g‘ri tuzilishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirish bilan birga, iqtisodiy tahlil jarayonlarini ham sezilarli darajada soddalashtiradi. Schyotlar tasnifi orqali aktivlar, majburiyatlar, kapital, daromadlar va xarajatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik aniq ifodalanadi, bu esa korxona moliyaviy holatini real baholash imkonini beradi. Bundan tashqari, raqamli iqtisodiyot sharoitida avtomatlashtirilgan hisob tizimlarining keng joriy etilishi schyotlar tuzilmasiga bo‘lgan talablarni yanada oshirib, ularning standartlashtirilgan va moslashuvchan bo‘lishini zaruratga aylantirmoqda.

Shunga qaramasdan, mavjud ilmiy adabiyotlar va amaliy yondashuvlarda buxgalteriya schyotlarining tasnifi va tavsifi masalasi to‘liq yagona metodologik asosga ega emasligi kuzatiladi. Turli ilmiy maktablar va amaliy yondashuvlarda schyotlarni guruhlash mezonlari, ularning iqtisodiy mazmunini talqin qilish hamda hisob tizimidagi o‘rni bo‘yicha ma’lum tafovutlar mavjud. Ayrim hollarda schyotlar tasnifi faqat texnik jihatdan ko‘rib chiqilib, ularning iqtisodiy mohiyati yetarli darajada ochib berilmaydi. Bundan tashqari, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga moslashish jarayonida milliy hisob tizimlarida schyotlar rejasini takomillashtirish zarurati paydo bo‘lmoqda, biroq bu yo‘nalishda ilmiy asoslangan yagona yondashuvlar hali to‘liq shakllanmagan.

O‘zbekiston amaliyotida ham buxgalteriya schyotlari tizimini takomillashtirish, ularni xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish va zamonaviy boshqaruv talablari asosida qayta ko‘rib chiqish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Korxonalarda qo‘llanilayotgan schyotlar rejalari ko‘pincha an’anaviy yondashuvlarga asoslangan bo‘lib, ular tez o‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitlar va raqamli transformatsiya talablariga to‘liq javob bermasligi mumkin. Shu bilan birga, schyotlar tasnifining amaliy qo‘llanilishida metodik noaniqliklar, ayrim schyotlarning funksional chegaralari yetarlicha aniqlanmaganligi hamda ularning analitik imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmasligi kabi muammolar mavjud. Ushbu holatlar buxgalteriya hisobining samaradorligini pasaytirishi va boshqaruv qarorlarining sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Mazkur muammolar buxgalteriya schyotlarining tasnifi va tavsifini chuqur ilmiy tahlil qilish, ularning nazariy asoslarini qayta ko‘rib chiqish hamda amaliyotga mos takomillashtirilgan yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi. Shu munosabat bilan ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi buxgalteriya hisobi schyotlarining tasnifiy xususiyatlarini tizimli ravishda o‘rganish, ularning iqtisodiy mazmunini ochib berish hamda zamonaviy hisob tizimi talablariga mos takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlashdan iboratdir. Tadqiqot doirasida schyotlar tasnifining nazariy asoslari, ularning funksional vazifalari va amaliy qo‘llanilish xususiyatlari tahlil qilinadi.

Shu bilan birga, tadqiqot quyidagi asosiy savollarga javob topishga qaratilgan: buxgalteriya schyotlarini tasniflashning qanday ilmiy mezonlari mavjud va ular amaliyotda qay darajada qo‘llanilmoqda; schyotlar tizimining mavjud tuzilmasi zamonaviy iqtisodiy talablarni qanchalik qondiradi; hamda schyotlar tasnifini takomillashtirish orqali moliyaviy axborot sifatini oshirishning qanday imkoniyatlari mavjud. Ushbu savollarga javob topish orqali buxgalteriya hisobi tizimini yanada samarali va ishonchli qilishga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqish ko‘zda tutiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Buxgalteriya hisobi schyotlarining tasnifi va tavsifi masalasi iqtisodiy fanlarda moliyaviy axborotni tizimlashtirish, hisob jarayonlarini standartlashtirish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun

zarur axborot bazasini shakllantirish nuqtai nazaridan keng o‘rganilgan. Umumiy ilmiy adabiyotlarda buxgalteriya hisobi tizimi korxona faoliyatini aks ettiruvchi asosiy axborot mexanizmi sifatida talqin qilinadi va uning markazida schyotlar rejasi hamda ularning tasnifiy tuzilishi turadi. Shu jihatdan schyotlar tizimi moliyaviy operatsiyalarni yagona metodologik asosda ifodalash, iqtisodiy jarayonlarni guruhlash hamda hisobot ma’lumotlarining aniqligini ta’minlash vositasi sifatida qaraladi.

O‘zbekiston olimlari tomonidan buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirish, uni xalqaro standartlarga moslashtirish va moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish masalalari faol o‘rganilmoqda. Xususan, Raximova va Abdurahmanova buxgalteriya hisobini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS)ga moslashtirish zarurligini asoslab, milliy hisob tizimi bilan xalqaro yondashuvlar o‘rtasidagi farqlarni kamaytirish muhimligini ta’kidlaydi. Ularning yondashuvida schyotlar tizimi moliyaviy hisobotlarning sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida ko‘riladi va uni takomillashtirish hisob ma’lumotlarining global integratsiyasiga xizmat qilishi qayd etiladi.

Turkmanovning tadqiqotlarida buxgalteriya hisobotining zamonaviy talablarga mos shakllanishi va shaffoflikni oshirish masalasi yoritilib, hisob tizimining raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi bosqichga o‘tayotgani asoslanadi. Muallif schyotlar tizimining to‘g‘ri tashkil etilishi ichki nazorat va moliyaviy intizomni mustahkamlashda muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi. Shuningdek, Kozimjonov moliyaviy hisobotlarning konseptual asoslarini tahlil qilib, schyotlar tizimi hisobot shakllanishining metodologik poydevori ekanligini ilmiy jihatdan asoslaydi, bu esa ularning iqtisodiy mazmunini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Abduraimova sug‘urta tashkilotlarida buxgalteriya hisobini tashkil etish xususiyatlarini o‘rganar ekan, schyotlar tizimi turli soha korxonalarida o‘ziga xos analitik yondashuvni talab qilishini ko‘rsatadi. Samiyeva esa buxgalteriya hisobi tizimining shakllarini tahlil qilib, schyotlar tuzilmasining evolyutsion rivojlanishi hisob jarayonlarining avtomatlashtirilishi bilan chambarchas bog‘liqligini qayd etadi. Ushbu tadqiqotlar schyotlar tizimining nafaqat texnik, balki tashkiliy va metodologik jihatdan ham muhim ekanligini ko‘rsatadi.

So‘nggi yillardagi ilmiy ishlarda schyotlar tizimini xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda moliyaviy axborotning tezkorligini oshirish tendensiyasi kuchayib bormoqda. Hamidulloyev milliy buxgalteriya standartlarini MHXS bilan qiyosiy tahlil qilib, schyotlar tizimini modernizatsiya qilish zarurligini asoslaydi. Shu bilan birga, boshqa tadqiqotlarda raqamli buxgalteriya, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari va sun’iy intellekt texnologiyalarining schyotlar tasnifiga ta’siri ham o‘rganilmoqda, bu esa hisob tizimining transformatsion jarayonda ekanligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar buxgalteriya schyotlari tizimini takomillashtirish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish va raqamli iqtisodiyot talablariga integratsiya qilish zarurligini tasdiqlaydi. Biroq, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, schyotlar tasnifining nazariy asoslari, ularning iqtisodiy mazmunini yagona metodologik yondashuvda ifodalash hamda analitik imkoniyatlarini chuqur ochib berish masalalari yetarli darajada o‘rganilmagan. Ayniqsa, schyotlar tasnifini amaliy boshqaruv qarorlariga integratsiya qilish va ularning funksional chegaralarini aniq belgilash bo‘yicha ilmiy izlanishlar hali ham rivojlanish bosqichida qolmoqda. Shu bois, mazkur tadqiqot buxgalteriya hisobi schyotlarining tasnifi va tavsifini tizimli ilmiy asosda chuqur tahlil qilish zaruratidan kelib chiqadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda buxgalteriya hisobi schyotlarining tasnifi va tavsifini o‘rganish uchun analitik-tavsifiy hamda qiyosiy yondashuvga asoslangan ilmiy tadqiqot dizayni qo‘llanildi. Ma’lumotlar manbasi sifatida O‘zbekiston Respublikasi moliyaviy hisobotlari, buxgalteriya hisobi bo‘yicha me’yoriy hujjatlar hamda OAK tomonidan tasdiqlangan ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Tanlanma sifatida turli tarmoqlarga mansub xo‘jalik yurituvchi subyektlarning schyotlar rejalari va amaliy hisob ma’lumotlari o‘rganildi. Ilmiy tahlil jarayonida taqqoslash, sintez, mantiqiy tahlil hamda iqtisodiy tizimlashtirish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, olingan ma’lumotlar strukturaviy tahlil va oddiy statistik umumlashtirish usullari yordamida qayta ishlanib, natijalarning ishonchliligi ta’minlandi. Tadqiqotning ishonchliligini oshirish maqsadida normativ-huquqiy bazaga moslik tamoyili va ma’lumotlarni triangulyatsiya qilish yondashuvi qo‘llanildi. Hisob-kitoblar va tahliliy ishlov berish Microsoft Excel dasturi asosida amalga oshirildi. Tanlash

jarayonida reprezentativlik va sohalararo muvozanatni ta’minlashga alohida e’tibor qaratildi, shu orqali turli iqtisodiy sharoitlarda schyotlar tasnifining qo‘llanilishi tahlil qilindi. Shuningdek, schyotlar tasnifi bo‘yicha konseptual model ishlab chiqilib, uning tuzilmasi nazariy va amaliy yondashuvlar asosida izohlandi. Ushbu yondashuvlar tadqiqotning kompleks va tizimli olib borilishini ta’minladi. Natijalar sharhi kiritilmagan holda metodologik izchillik saqlandi va takrorlanish imkoniyati ta’minlandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari buxgalteriya hisobi schyotlarining tasnifi va tavsifi korxonalarda moliyaviy axborotni tizimlashtirish jarayonida muhim o‘rin tutishini ko‘rsatdi. O‘rganilgan ma’lumotlar asosida schyotlar tizimi aktivlar, majburiyatlar, kapital, daromadlar va xarajatlar bo‘yicha asosiy guruhlarga ajratilishi aniqlandi. Har bir asosiy guruh ichida schyotlar iqtisodiy mazmuni, hisob obyekti, hujjatlashtirish darajasi va operatsion funksiyasiga ko‘ra quyi darajalarga bo‘linishi kuzatildi. Aktivlar tarkibida uzoq va qisqa muddatli aktivlar aniq ajratilishi zarurligi qayd etildi. Majburiyatlarda joriy va uzoq muddatli qarzlar moliyaviy holatni aniqroq aks ettirishi aniqlandi. Kapital schyotlari korxona barqarorligini ifodalovchi asosiy axborot manbasi sifatida shakllanishi kuzatildi. Daromad va xarajat schyotlarida operatsion va moliyaviy faoliyat bo‘yicha ajratish hisob aniqligiga ta’sir ko‘rsatishi qayd etildi. Sintetik schyotlar umumlashtirilgan ma’lumotlarni shakllantirsa, analitik schyotlar batafsil hisob yuritishni ta’minlashi aniqlandi. Schyotlar tasnifida iqtisodiy mazmun, funksional vazifa va axborot darajasi asosiy mezonlar sifatida belgilandi. Turli korxonalarda schyotlar tizimi bir xil asosga ega bo‘lsa-da, qo‘llash darajasi farqlanishi kuzatildi. Soddalashtirilgan reja tezlikni oshiradi, lekin axborot to‘liqligini kamaytirishi mumkinligi aniqlandi. Funksional chegaralar noaniqligi tasniflashda muammolar keltirib chiqarishi kuzatildi.

Qo‘shimcha tahlillar natijasida schyotlar tasnifining aniqligi moliyaviy axborotni qayta ishlash tezligi va hisob tizimi barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Operatsiyalarni to‘g‘ri guruhlash hisob ma’lumotlarining tizimliligini oshiradi va ma’lumotlar takrorlanishini kamaytiradi. Analitik schyotlardan foydalanish darajasi past bo‘lgan korxonalarda batafsil axborot yetishmasligi holatlari qayd etildi. Standart yondashuvlar mavjud bo‘lsa-da, ularni moslashtirish darajasi yetarli emasligi aniqlandi. Kichik korxonalarda soddalik hisob yuritishni yengillashtirsa, yirik korxonalarda murakkablik axborot aniqligini oshirishi kuzatildi. Schyotlar o‘zaro bog‘liqligi to‘liq aniqlanmagan hollarda qo‘shimcha tekshiruvlar talab etildi. Ma’lumotlar oqimining markazlashgan va markazlashmagan shakllari turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Markazlashgan tizimlar tezkorlikni oshiradi, markazlashmagan tizimlar moslashuvchanlikni kuchaytiradi. Raqamli tizimlarda integratsiya ma’lumot almashuvini optimallashtiradi.

Tadqiqot cheklanishlari mavjud ma’lumotlar bazasi bilan bog‘liq bo‘lib, barcha xo‘jalik subyektlarini to‘liq qamrab olmaydi. Tanlanma hajmi cheklanganligi natijalarni umumlashtirish imkoniyatini pasaytiradi. Statistik tahlil vositalaridan cheklangan foydalanish ayrim ko‘rsatkichlarni chuqur baholashni chekladi. Ma’lumotlarning standartlashtirilmaganligi solishtirma tahlilni murakkablashtirdi.

Natijalar buxgalteriya hisobida schyotlar tizimini tizimli tashkil etish zarurligini ko‘rsatdi. Schyotlar tasnifini takomillashtirish hisob aniqligi va tezkorligini oshiradi. Raqamli tizimlar bilan integratsiya qilish muhim yo‘nalish hisoblanadi. Schyotlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniq belgilash ichki nazoratni kuchaytiradi. Hisob jarayonlarida avtomatlashtirish inson omilini kamaytiradi. Ma’lumotlar almashinuvi standartlashganda tizim samaradorligi ortadi. Shu asosda boshqaruv qarorlarining tezkorligi va aniqligi yaxshilanadi deb xulosa etiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari buxgalteriya hisobi schyotlarining tasnifi va tavsifi moliyaviy axborotni shakllantirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy metodologik asoslardan biri ekanligini tasdiqladi. Schyotlar tizimining iqtisodiy mazmuni, funksional vazifalari va axborot darajasi bo‘yicha to‘g‘ri tasniflanishi korxona moliyaviy holatini aniq va ishonchli aks ettirish imkonini beradi. Shu bilan birga, sintetik va analitik schyotlar o‘rtasidagi muvozanat hisob tizimining batafsil va umumlashtirilgan axborot bilan ta’minlanishida muhim rol o‘ynashi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, amaliyotda schyotlar tasnifini qo‘llash darajasi korxona hajmi, faoliyat sohasi va hisob yuritish tizimining rivojlanish darajasiga bog‘liq holda farqlanadi. Ayrim holatlarda schyotlar o‘rtasidagi funksional chegaralarning noaniqligi hamda analitik hisob imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmasligi moliyaviy axborot sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu asosda schyotlar tizimini takomillashtirish, uni raqamli hisob tizimlari bilan integratsiya qilish hamda xalqaro standartlarga moslashtirish zaruriyati asoslab berildi. Bunday yondashuv buxgalteriya hisobining shaffofligi, tezkorligi va ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, schyotlar tasnifini ilmiy asosda rivojlantirish moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Raximova, U., & Abdurahmanova, J. (2025). O‘zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobini takomillashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish. Green Economy and Development, 13(2). https://doi.org/10.5281/zenodo.15743457
2. Turkmanov, A. S. (2024). Buxgalteriya hisobotining zamonaviy talablar asosida shakllantirilishi va shaffoflik darajasini oshirish yo‘llari. Economics and Innovative Technologies, 13(2). https://doi.org/10.55439/EIT/vol13_iss2/667
3. Kozimjonov, A. (2024). Moliyaviy hisobotlarni taqdim etishning konseptual asosi: mazmuni va ahamiyati. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting. https://finance.tsue.uz/index.php/afa/article/view/747
4. Abduraimova, M. A. (2023). Sug‘urta tashkilotlarida buxgalteriya hisobini tashkil qilish asoslari. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting. https://finance.tsue.uz/index.php/afa/article/view/112
5. Samiyeva, N. S. (2022). Ta’limda buxgalteriya hisob tizimi va uning shakllarini o‘rganish. O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 14.
6. Hamidulloyev, O. (2025). O‘zbekiston buxgalteriya hisobi milliy standartlarining MHXS bilan taqqoslama tahlili. Academic Research in Modern Science, 35, 58–61.
7. Turkmanov, A. S. (2023). Theoretical and methodological foundations of accounting in agricultural enterprises. Economics and Innovative Technologies, 11(2). https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss2/i7